

Těžko najdeme oblast sociální vědy, do níž by Lenin nějakým způsobem novátorsky nepřispěl. Analýza typů a forem revolucí, jejich úlohy v rozvoji společnosti, teorie tříd a států, společenských vrstev i skupin, hodnocení byrokracie a inteligence, sociální kultury, politického přístupu i politických institucí — to zdaleka není úplný výčet všech směrů sociologického zkoumání, kde bychom se mohli obejít bez leninských myšlenek. Nyní, kdy v SSSR i v jiných zemích se rozmáhají konkrétní sociální výzkumy, nemůžeme alespoň krátce nepřipomenout Leninův důležitý přínos v této oblasti. Lenin vypracoval metodologii sociologického zpracování přímých i nepřímých údajů, přičemž často i z těch nejdobnějších příruček a zpráv těžil důležité závěry obecného charakteru. Pro svou vědeckou a politickou práci používal nezdědka dnes tak populární informační metody, jako je dotazník.¹ Znamé Leninovy práce, jako například *Vývoj kapitalismu v Rusku*, *Nové údaje o zákonech vývoje kapitalismu v zemědělství*, jsou příkladem spojení empirického výzkumu a sociologické teorie.

Leninovo rozvíjení sociologie bylo předurčeno jeho aktivitou politika historického významu, vedoucího člena strany nového typu, který projevoval nejživější zájem o všechny význačné sociální procesy a jevy.

Leninova politická činnost je neoddelitelná od jeho přínosu v oblasti sociologie, pokud se v této činnosti opíral o objektivně existující a vědecky zjištěné zákonitosti společenského rozvoje. Jeho práce jsou pro-

niknuty zaujetím pro skutečný sociologický výzkum — tj. široký, ucelený a konkrétní. Ačkoli Lenin vytvořil řadu klasických ekonomických prací a ve vědě je znám jako ekonom „par excellence“, nebyl nikdy ekonomem „tout court“. Neodtrhoval ekonomiku od politiky, ale obojí sjednocoval pod heslem „sociální kategorie“.²

Byla mu cizí zaujatost a omezenost apriorních schémat. Jeho sociologickým heslem bylo — vycházet z pravdivých faktů, z objektivní skutečnosti. Výraz „sociologický realismus“,³ kterého jednou použil, přesně charakterizuje hlavní zásady leninské politické analýzy.

1.

Pro Leninovu metodologii bylo charakteristické, že na společnost pohlížel jako na jednotný, ucelený a vyvíjející se organismus. To je třeba zvláště zdůraznit v souvislosti s tím, že ne vždycky je jasné specifikum předmětu sociologie odlišující ji od jiných společenských disciplín. Toto specifikum má být spatřováno především v uceleném přístupu ke studiu společnosti i společenských vztahů, zatímco např. ekonom z těchto vztahů vyčleňuje pouze vztahy ekonomické.⁴

V současné době marxisté v SSSR i v zahraničí tvůrčím způsobem rozvíjejí a konkretizují metodologické principy systémového přístupu. Po vzoru sociologů se nyní odborníci z oboru historie, etnografie, politické ekonomie i mezinárodních vztahů stále raději přiklánějí k pohledu na spo-

¹ V předvečer brestlitevského míru Lenin sestavil a mezi členy ÚV a mezi stranickými pracovníky a pracovníky sovětu rozšířil a potom zpracoval několik dotazníků o tom, zda je účelné uzavřít mír, nebo pokračovat ve válce (takové dotazníky se nyní nazývají „uzavřené, s paletou odpovědí“). Viz Sed'moj ekstremnyj s'jezd RKP(b). Mart 1918. Prilozhenija s. 252–253, 256–257, 268. O výsledky těchto dotazníků se Lenin opíral ve své polemice s „levými“ komunisty.

² Viz: V. I. Lenin, *Spisy* sv. 23, s. 42.

³ Viz V. I. Lenin, *Spisy* sv. 2, s. 518.

⁴ „Sociologie zkoumá společnost jako ucelený organizovaný systém sociálních vztahů, institucí a společenských skupin, to znamená sociální strukturu společnosti.“ (A. M. Rumjancev — G. V.

Ostipov, *Marksisťskaja sociologija i konkrétnyje social'nyje issledovanija*, *Voprosy filosofii*, No 6/1968, s. 5).

Jak vyplývá z materiálů všesvazového teoretického semináře o sociologických problémech, který byl pořádán Akademií společenských věd při ÚV KSSS, sovětské vědecké pracovníci mají celkem jednotný názor na specifický předmět sociologie: „Na rozdíl od ekonomických, právních a jiných věd studuje sociologie společenské procesy komplexně, vcelku, jako systém navzájem spojených výrobních, sociálně politických a psychických vztahů mezi lidmi“. (*Problemy naučnogo komunizma*, 2, *Konkrétnyje sociologičeskije issledovanija i ideologičeskaja dejatel'nost'*, M., 1968 s. 8).

lečnost v každém daném okamžiku jejího vývoje jako na jediný komplex, který se skládá ze struktur různé úrovně a různého charakteru, jež ve vzájemném vztahu plní určité funkce zajišťující činnost toho či onoho systému celku. Jelikož tato metoda neklade důraz na hledání vnějších (vzhledem k systému) příčin jeho fungování, ale na zjištění mechanismu autoregulace společenského organismu a na studium jeho vnitřních vztahů, umožňuje mezi jiným zdolat „profesionální omezenost“ každé jednotlivé disciplíny a provádět „syntetický výzkum“ na pomezí různých společenských věd.

Marxismus jakožto stále se vyvíjející učení, jemuž je cizí zkostnatělost a dogmatismus, se chápe všech plodů lidského myšlení a tvůrčím způsobem je zpracovává. Nemůže proto ignorovat ani systémový přístup, který rozvinula současná sociologie, a to tím spíše, že Marx byl jeho průkopníkem. Avšak nemarxisté na Západě, kde je systémový přístup často ztotožňován se sociologií vůbec, někdy pod vlivem nesvědomitých a povrchních „sovětologů“ říkají, že Lenin, který byl jen a jen politikem, se ve své sociální analýze nijak nesnažil odhalit objektivní společenské vztahy a že tedy leninismus nemá nic společného se sociologií. To však zcela odporuje pravdě. Podle Marxovy tradice Lenin ve svých studiích prakticky uskutečňoval systémový přístup právě ve zmíněném směru. Zároveň rozhodně odmítal antihistoričnost, nesmyslné abstraktní a omezené názory v sociologii, to jest ty vlastnosti „funkcionalismu“, které jsou dnes v ohnisku marxistické kritiky.

Už v první uveřejněné práci *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům*, kde Lenin objasňoval a komentoval historickomaterialistické učení — Marxovu sociologii, zdůrazňoval Marxovu systémovost, která o sedm desetiletí později byla přijata na Západě jako objev Louise Althussera.⁵ V této práci Lenin hodnotil ekonomicko-výrobní vztahy jako „kostru“ kapitalistického výrobního způsobu, který analyzoval (na jiném místě použil slova „struktura“, které se stalo elementárním v celé sociologii, nejen marxistické). Dále konstatoval, že Marx skoncoval s názorem,

že společnost je mechanickým shlukem individuí a že po prvé postavil sociologii na vědecký základ tím, že stanovil pojem společensko-ekonomické formace jakožto souhrn daných výrobních vztahů „s buržoazní politickou nadstavbou... s buržoazními rodinnými vztahy“.⁶

Pro Lenina byl pojem formace pojmem základním. Tímto pojmem ukázal, že vývoj kapitalismu v Rusku je přirozený a nevyhnutelný proces, že revoluční síly vznikají tímto procesem a neexistují nezávisle na něm.

V práci *Ekonomický obsah národnictví* charakterizuje Lenin společensko-ekonomickou formaci takto: „Každá taková soustava výrobních poměrů je, podle Marxovy teorie, zvláštním sociálním organismem, který má zvláštní zákony svého vzniku, působení a přechodu ve vyšší formu, přeměny v jiný sociální organismus“.⁷ Zde si všímá vzájemné souvislosti společenských vztahů a činností jednotlivců. upozorňuje na ekonomickou strukturu a politickou a ideovou formu ve formaci, a tím zdůrazňuje její složitost. Leninovo umění vyhnout se schematizaci skutečnosti mu nakonec umožnilo vypracovat efektivní revoluční strategii.

Ucelený rozbor kapitalistické formace provedl Lenin v knize *Vývoj kapitalismu v Rusku*. V této práci se snažil „vylišit celý proces vývoje kapitalismu vcelku“.⁸ Jak je vidět z citované předmluvy k této monografii, byla to podle Leninova mínění jediná možná cesta, jak vytvořit obraz adekvátní skutečnosti; jakýkoli částečný, byť sebedrobnější popis by byl nepřesný. Protože „úkol tak rozsáhlý byl by nad síly jednotlivcov“,⁹ vybral si Lenin pro rozbor ten úsek skutečnosti, který nejen zahrnoval všechny jevy a proto byl nejcharakterističtější, ale týkal se i nejdůležitější roviny — ekonomické.

Tímto úsekem byl rozvoj vnitřního trhu, který obsahoval všechny základní systémostvorné vztahy. Vycházeje z tohoto jevu postihl Lenin v uceleném schématu rozmanité změny ve společenském životě Ruska ve sféře výrobní techniky, v hnutí obyvatelstva a konečně v jeho politické úloze.¹⁰

Lenin zde postihl odraz typických procesů. Neomezil se však na to. V Leninově

⁵ Louis Althusser et Etienne Balibar. *Lire le Capital* Paris, 1965.

⁶ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 1 s. 150.

⁷ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 1, s. 427.

⁸ Tamtéž, s. 422

⁹ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 3, s. 13.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 3, s. 19–20. 310–311, 539–539, 540.

pojetí, pokud se dá soudit z jeho prací, mělo být předmětem sociologie nejen obecné, ale i zvláštní, nejen to, co se opakuje, ale i neopakovatelné. Proto rozšiřoval sociologii na historii, se systémovou analýzou spojoval genetické zkoumání sociálních faktů. „Bezpodmínečným požadavkem marxistické teorie při rozboru kterékoli sociální otázky“ psal Lenin, „je zasadit tuto otázku do určitého historického rámce a pak, jde-li o jednu zemi... uvážit konkrétní zvláštnosti, které tuto zemi v téže historické epoše odlišují od jiných zemí“.¹²

Lenin, který považoval historický přístup za nezbytný pro sociální výzkum, vycházel ze snahy zkoumat každý jev ve všech jeho souvislostech. Jen tak lze docílit správné chápání předmětu. Ne náhodně nazval historický materialismus „sociálním“.¹³

2.

Lenin rozvinul konkrétní sociologický přístup při své práci na teorii socialistické revoluce v Rusku. Jeho teorie odporovala abstraktnímu schematismu menševiků. V příslušných pracích vychází Lenin z faktu, že kapitalismus se různě vyvíjel v různých zemích, že v Rusku se projevovaly jak rysy shodné s rysy kapitalismu v jiných zemích, které vyplývaly ze stejného typu formace, tak i originální rysy, podmíněné danou etapou a specifickými národními zvláštnostmi.

Lenin zkoumal každou formaci z historického hlediska a zdůraznil, že ve svém rozvoji prochází celou řadou etap, přičemž každá z nich se vlastně fixuje v originální systém. Bystrému Leninovu pohledu neuniklo ani to, že na každý takový „subsystém“ se vrství specifikum národních tradic, které nakonec vytváří neopakovatelné prostředí. Tak plní formace úlohu obecného rámce, v jehož mezích sociální vývoj může přijímat rozmanité, i když ne jakékoli formy.

Tyto myšlenky Lenin vložil zvlášť podrobně v práci *O právu národů na sebe-*

určení (1914). V té době byla otázka, zda Rusko vstoupilo do kapitalistické formace, dávno vyřešena. Spor s narodniky o této věci byl skončen přesvědčivým vítězstvím marxistů a aktuální se stala jiná otázka: má-li totiž cesta k dozrávání ruské revoluce být více či méně přesným opakováním vývoje zemí na Západě. V tomto bodě, jak známo, došlo k ostré polemice bolševiků s menševiky. Menševici odpovídali ústy svého ideového vůdce Plechanova na tuto otázku kladně. Kladná odpověď, která představovala pro Rusko zdoluhavé období čistě buržoazního vývoje, znamenala nakonec zřítí se orientace na přípravu národní revoluce. Ačkoli se Plechanov domníval, že se řídí marxistickým pojetím skutečnosti, jeho pojetí se vyznačovalo pouze vnější uceleností a sociologičností. Ve skutečnosti ignorovalo osobité ruské rysy, bez jejichž rozboru nebylo možno pochopit situaci v zemi. Přihlížet pouze k těm souvislostem, které byly charakteristické i pro Západ, znamenalo vytvořit abstraktní schéma ruské společnosti, ochudit a tím zkomolit skutečnost i perspektivu.

Pro názory Plechanova — jakkoli vtipné byly jeho kritické připomínky k ruské revoluci — bylo charakteristické, že odděloval historii od sociologie. Jeho úvahy vedly k závěru, že zvláštnosti ruských dějin patří minulosti a že určující bude tendence k vyrovnávání Ruska se Západem.¹⁴

Lenin však zařazoval historický moment do sociologické analýzy existujících vztahů a předpovídal, jak se tento moment projeví a jak bude moci být využit v dalším vývoji.¹⁵

Pro vypracování strategie ruské revoluce byl velmi důležitý Leninův pojem „epocha“.

Obecně charakterizoval Lenin epochu jako historickou etapu, kterou prožívá celý svět. „Epocha se nazývá epochou“, právě proto, říkal, „že je souhrnem různorodých jevů a válek, jak typických, tak i netypických, velkých i malých, vlastních nejen vyspělým, ale i zaostalým zemím“.¹⁶

tím, že zdůrazňujeme jednak existující strukturu vztahů a jednak příčiny, které vedly k tomu, že v důsledku historického vývoje získala právě tuto a nejinou formu“ psal Max Weber. (P. Bourdieu, J. C. Passeron, J. C. Chamboredon, *Le métier de sociologue*, Livre Paris, 1969, p. 220).

Emil Durkheim říkal, že oddělíme-li ty nebo ony společenské systémy „od všech jejich historických příčin, budou nám nepochopitelné“ (Emile Durkheim, *Education et Sociologie*, Paris, 1966, p. 36).

¹⁶ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 23., str. 35.

¹² V. I. Lenin, *Spisy* sv. 20, s. 407.

¹³ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 2, s. 524.

¹⁴ Viz. G. V. Plechanov, *Istorija russkoj obščestvennoj mysli*, T. 1, M., 1914, str. 113–130.

¹⁵ Je charakteristické, že současní západní sociologové dávají pod vlivem funkcionalismu přednost „synchronickému přístupu“ na úkor „diachronického“, to jest historického přístupu, a tím se odchylují od pozice otců své vědy — Webera a Durkheima. „My se pokoušíme pochopit svéráznost životní reality, která nás obklopuje a v níž žijeme,

Zmíněné pojednání *O právu národů na sebeurčení* začíná Lenin rozбором tohoto pojmu právě v takovém všesvětovém smyslu. Tady ukazuje na nutnost „přísně rozlišit dvě epochy kapitalismu, které se od sebe... podstatně liší“. První z nich je „epocha zhroutení feudalismu a absolutismu, epocha utváření buržoazně demokratické společnosti a státu“, pro niž jsou typická především buržoazně demokratická, zvláště rolnická hnutí. Druhou je epocha „plně ustavených kapitalistických států s dávno zavedeným konstitučním zřízením, se silně vyvinutým antagonismem mezi proletariátem a buržoazií“. Tuto epochu je možno nazvat předvečerem zhroutení kapitalismu a je pro ni typické, „že v ní neexistují masová buržoazně demokratická hnutí...“¹⁷

Ačkoli podle Lenina svět jako celek prožívá druhou epochu, v případě jednotlivých zemí či skupin zemí je věc složitější. Na několika dalších stránkách Lenin zpřesňuje, že druhou epochu prožívá pouze západní Evropa, kdežto „ve východní Evropě a v Asii epocha buržoazně demokratických revolucí teprve začala...“¹⁸, jinak řečeno, v rámci jedné epochy v širším světovém významu tohoto slova existují současně různé epochy v užším národním smyslu.

Leninská typologie epoch měla obrovský politický význam. Z ní vyplývalo, že Rusko, které v širším smyslu prožívalo „předvečer krachu kapitalismu“, může jako svůj bezprostřední úkol uskutečnit socialistickou revoluci. Protože však v užším smyslu patří Rusko v tom či onom stupni k předcházející epoše, nemůže revoluce opominout ty úkoly, které byly na Západě již vyřešeny buržoazními převraty. Jinými slovy, z leninské charakteristiky epoch vyplývala nutnost vypracovat nebo zpřesnit koncepci revoluce vzhledem ke každé epoše a ke každé zemi.

Je známo, že hlavním principem leninské teorie revoluce bylo její uskutečnění dvěma hlavními sociálními silami — dělnickou třídou a rolnictvem pod vedením proletariátu. Jednalo se o uskutečnění té varianty, na niž svého času upozorňoval Marx s Engelsem, totiž: spojit proletářskou revoluci s rolnickým bojem o půdu. Tím

se pro ruskou revoluci stala nesmírně významnou agrární otázka, neboť právě svou agrární strukturou se Rusko výrazně lišilo od Západu. Právě tato struktura charakterizovala podstatu období, které Rusko prožívalo. Když Lenin zkoumal tuto odlišnost, objevil v ní nejen pouhou národní zvláštnost, ale i páku revolučního hnutí.

Lenin charakterizoval ruskou agrární strukturu těmito slovy: „V ruském zemědělství se už nesporně upevnil a stále se vyvíjí právě takový kapitalistický systém. Štatkářské i rolnické hospodářství se vyvíjí právě v tomto směru. Ale čistě kapitalistické vztahy jsou u nás ještě v obrovské míře zatlačovány vztahy feudálními. A specifická ruská agrární otázka je právě v tom, že masy obyvatelstva, především masy všeho rolnictva, bojují proti těmto vztahům...“¹⁹ Teoretická Leninova analýza měla zcela konkrétní politický význam.

V souvislosti s tím je zajímavé podívat se na známé leninské hodnocení dvou možností v rozvoji zemědělství („pruská“ a „americká“ cesta) jako na sociologické charakteristiky, v nichž se skrývá obraz specifika celého společenského systému jako celku.

Shrme-li Leninovy výroky, tedy „pruská“ cesta, která převládala v předrevolučním vývoji ruské vesnice, vedla na jedné straně k zachování hlavních pilířů staré „nadstavby“, tj. k pokračování vlády reakce, k nevědomosti a otupování rolnické masy, na druhé straně k důsledným a rozhodným akcím rolnictva a jeho „bouřlivé revolučnosti“, což vyústilo ve svazek rolnictva s proletariátem pod vedením proletariátu a s vyloučením buržoazie jako revoluční síly.²⁰

Jinak řečeno, právě proto, že ruská revoluce probíhala v zemi se zaostalými strukturami, nabyta takové vnitřní energie, ukázala se být tak nekompromisní a šla tak daleko. Lenin vycítil tuto zvláštnost hned na samém jejím začátku. Když menševik Larin prohlásil živelnost ruského revolučního hnutí pouze za slabost a dal přednost „plánovitému“ hnutí v západní Evropě, jež nepřekračovalo rámec reformismu, podrobil Lenin Larina zničující kritice.²¹ Navlékání ruské revoluce do hávu

¹⁷ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 20, s. 407–408.

¹⁸ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 20, s. 412–413.

¹⁹ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 18, s. 68.

²⁰ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 3, s. 20–21; sv. 13, s. 291

až 293; sv. 15, s. 48–56, 162, 170–180; sv. 29, s. 184 a 185.

²¹ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 11, s. 343–346.

„civilizovaného“ evropanství by jí možná přidalo na respektu, ale znamenalo by i její degeneraci. Když na jiném místě Lenin uváděl zvláštnosti ruské revoluce,²² stavěl do jedné řady revolučnost dělnické třídy a zaostalost agrárních vztahů v Rusku. Vysvobození z této zaostalosti a tuposti nemohlo neprobudit energii mnohamiliónových mas. „Kdyby nebylo neštěstí, nepřišlo by štěstí.“ Avšak „neštěstí“ nepřinášelo jen samé kladné výsledky. Muselo se za ně platit, protože na každém kroku se naráželo na „asiatství“.

Leninovy výroky o „asiatství“, které zanechávalo své stopy na všech stránkách ruského života, svědčí o tom, že leninská sociologická analýza představovala výzkum nejen na úrovni sociálně třídních a sociálně politických vztahů, ale i na úrovni „systému kultury“ – souhrnu historicky podmíněných tradic a norem společenského způsobu života, který je předmětem výzkumu nové vědy, sociální psychologie, jež se vyvinula teprve v posledních desetiletích.

Leninovy úvahy na sebe upoutávají pozornost právě v posledních letech, kdy marxisté pracující v oblasti společenských věd pocítují nutnost objasnit nebývalou úlohu „třetího světa“ v mezinárodním revolučním hnutí, ujasnit rozdělení „světla a stínů“ v současných masových hnutích, vysvětlit příčiny popularity (bez ohledu na jejich význam a politickou úlohu) takových v podstatě utopistických ideologů, jako jsou M. Ghandi, M. L. King a jiní, a dát objektivní sociálně adekvátní výklad jejich koncepci.

3.

Typologii „epoch“, a tedy i sociálních systémů, Lenin dále rozvinul v souvislosti s analýzou národních hnutí na Východě, což mělo zvláštní význam již po říjnu a zachovává si svou aktualitu v plné, ne-li větší míře až do našich dnů. Leninovy poznámky v článku *O právu národů na sebeurčení*, týkající se různých epoch prožívaných západní Evropou a Asií, upozorňují demokratické síly Východu na nebezpečí kopírovat západní způsob vývoje, k čemuž může účinně přispět ztotožňování společenských struktur Východu a Západu.

V roce 1916 V. I. Lenin poznamenává, že

jestliže stojí před Ruskem současně se socialistickou revolucí úloha dovršení buržoazně demokratické přeměny, pak v Číně, Iránu, Turecku a jiných východních zemích „buržoazně demokratická hnutí zčásti sotva začínají, zčásti ještě vůbec neskončila“. I když Lenin zdůrazňoval určující úlohu ekonomické základny, analyzoval i jiné, nadstavbové struktury, jejichž specifikum zanechává znatelné stopy na situaci, a tedy i na metodách a formách revolučního boje. Tak v polemice s L. Martovem, který v duchu tradičního ekonomického determinismu menševiků vyvozoval všechen politický vývoj ze sociální struktury společnosti, Lenin zdůrazňoval především důležitost samostatného studia sociální struktury moci,²³ to jest těch problémů, které jsou předmětem dnešní sociologie politiky. Přibližně v té době ukazuje, máje na zřeteli především Východ, že „většina zemí a většina obyvatelstva světa není dosud ani na kapitalistickém stupni vývoje, nebo je pouze na jeho počátku“.²⁴ Později, v listopadu 1919, uvádí tyto znaky odlišující sociální strukturu Východu od struktury západní, dokonce i ruské: Rolnictvo (nikoli proletariát) je nejen „hlavní masou“, ale i „typickým představitelem pracujících mas“; společenské vztahy nejsou určovány kapitálem, ale „středověkými pozůstatky“.²⁵ Ještě později hovoří o tom, že v těchto zemích převládají „patriarchální a patriarchálně rolnické poměry“ nebo „vztahy předkapitalistické“.²⁶ Tehdy také souhlasí s tím, aby v programu Kominterny, kde se jedná o pokrokových silách Východu, bylo epiteton „buržoazně demokratický“ nahrazeno epitetonem „národně revoluční“.²⁷ Toto odhalení sociálních kontur společenského řádu ve východních zemích a jejich politických úkolů mělo zcela určité, velmi hluboké příčiny. Lenin si byl pravděpodobně vědom nedostatečné tradiční terminologie pro definování specifika tak zvaných „východních společností“. Bylo opravdu možné spokojit se výběrem jedné ze tří charakteristik – prvobytně pospolný, feudální nebo kapitalistický řád? Není to náhoda, že Lenin při hledání vhodných pojmů se uchýloval k takovým výrazům jako například „patriarchálnost“ a „provinciál-

²² V. I. Lenin, *Spisy* sv. 15, s. 53–54.

²³ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 22, s. 165–166; sv. 17, s. 133–145.

²⁴ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 23, s. 59.

²⁵ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 30, s. 155.

²⁶ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 31, s. 144, 239.

²⁷ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 31, s. 237.

nost“,²⁸ které snad byly pro označení specifika východu přiléhavější.

Proti Leninovu hodnocení stála, jako dříve, obecná schémata, která už teď nepřijímali jen reformisté, ale i „leví“. M. N. Roj, který byl tehdy znám jako vynikající komunistický teoretik v národnostně koloniální otázce, hájil toto schéma tím, že východní země označil za „kapitalistické“.²⁹ Je zajímavé, že autoři, kteří byli zatíženi reformistickými tradicemi, jako např. Serrati, navrhovali hodnotit Východ také západními měřítky, používajíc nejobecnějšího protikladu: buržoazie – proletariát.³⁰ Jinými slovy „leví“ i „praví“ dokazovali, že nepochopili konkrétní tvůrčí pojetí sociálních struktur, pro Lenina tak charakteristické.

Dnes dostaly Leninovy úvahy nový význam. S jejich pomocí snadno pochopíme nesprávnost metodologické pozice, která je základem některých teoreticko-politických požadavků, jež – odtrženy od sociálního řádu východních zemí – byly předkládány komunistům i demokratům v těchto zemích, přestože byly vhodné pouze pro dělnické hnutí ve vyspělých státech.

Totéž se dá říci i o „nadsazeném hodnocení“ výsledků národně osvobozenického hnutí v řadě zemí, kde i přes svou významnost a mimořádnou důležitost zpravidla nepřesáhlo rámec zděděné sociální struktury.

Mnohé z těchto omylů jsou nyní s úspěchem překonávány, což se projevuje v tom, že komunisté správně chápou pokrokovou úlohu národně revolučních sil v zemích Asie, Afriky, Latinské Ameriky a projevují živý zájem o specificky východní struktury, zejména o „asijský způsob vývoje“.

Lenin neomezoval svůj konkrétně sociologický přístup na pojmy formací a „epoch“. Jeho snaha o periodizaci, která je zřejmá každému čtenáři jeho spisů, není náhodná. Periodizace, jejímž nejnázornějším příkladem je *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu* (kapitola III – „Hlavní etapy v dějinách bolševismu“),³¹ měla pro Lenina jako vůdce strany dělnické třídy význam při zdůvodňování smělých taktických obrátů. Pro sociologa má hodnotu

jako odraz vnitřní dynamiky sociálního systému v historickém rámci nejen jedné formace, ale i jedné epochy, jako části formace, dynamiky, jež mění své tempo a formu v poměrně krátkých obdobích. V tomto smyslu je zvláště poučné: za prvé, Leninova taktika v předvečer Října, kdy bylo důležité využít výhodné, ale dočasné politické situace („otálet s vystoupením znamená smrt“)³²; za druhé, nahrazení politiky „válečného komunismu“ NEPem; za třetí, změna orientace k frontálnímu útoku na orientaci k hromadění sil, jejíž důvod a význam zdaleka ne hned pochopili i mnozí zkušení revolucionáři.

Pochopení odlišnosti tempa a forem sociální dynamiky – Lenin je pokládal za „čisté teoretické“ sociologické“ hledisko“³³ – může chránit před povrchním hodnocením sociálního vývoje v případě, kdy důraz kladený na obecnost epochy zastíňuje specifickou situaci v té nebo oné zemi, která má své tempo i své formy revolučního hnutí.

Varování před tímto omylem však nesmí vést k oslabení celkového významu pojmu „epocha“. Lenin má vždy na mysli tento význam, když mluví o ruské revoluci, kterou považuje za součást revoluce světové. Světová revoluce je vtělena v epoše (znovu používá tohoto termínu v širším, celosvětovém významu), která „spojuje občanskou válku proletariátu proti buržoazii ve vyspělých zemích s celou řadou demokratických a revolučních hnutí, včetně národně osvobozenického hnutí nevyspělých, zaostalých a utlačovaných národů“.³⁴

Změny, k nimž od dob Lenina došlo, jen potvrdily správnost základní Leninovy myšlenky. Dnes již nestačí užívat splynutí tří proudů v jednotný světový revoluční proces; v každém z nich jsou neustále i oba dva další. Vezmeme například masová hnutí na jaře a v létě 1968 ve Francii a v jiných zemích rozvinutého kapitalismu. Strukturu a orientaci těchto hnutí není možno vysvětlit, nevezmeme-li v úvahu „zainteresovanost“ členů těchto hnutí na osvobozenické válce vietnamského lidu a též na bouřlivých jevech v rozvojových zemích, nebo přestaneme-li brát v úvahu skutečnost, že bouřící se dělníci a studenti

²⁸ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 31, s. 145.

²⁹ Viz *Komintern i Vostok. Bojba za leninskou strategii i taktiku v nacionalno-osvoboditelnom diženii*, M., 1969, s. 193–198.

³⁰ *Vtoroj kongres Kominterny. Ijul'-avgust 1920 g.* M., 1934, s. 155.

³¹ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 31, s. 20–25.

³² V. I. Lenin, *Spisy* sv. 26, s. 225.

³³ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 17, s. 31.

³⁴ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 23, s. 60.

jsou ovlivňováni jinými důležitými procesy v současném světě.

Leninovy myšlenky o epoše světové revoluce, rozvedené v dokumentech mezinárodních konferencí komunistických stran, mohou být chápány jako výzva k ucelenému posuzování společenských procesů. Mezinárodní konference v r. 1969 dospěla v souvislosti s historickým bojem sil pokroku a reakce k závěru, že „dějištěm tohoto boje je celý svět, všechny základní oblasti společenského života — ekonomika, politika, ideologie, kultura.“³⁵

V celistvosti současné epochy je zřejmě nutné hledat vysvětlení toho faktu, že jak ve vyspělých kapitalistických státech, tak i v rozvojových zemích dochází stále častěji k vážným politickým událostem a otřesům. Pro mnoho lidí byl překvapením květen 1968 ve Francii i řetězová reakce sociálních výbuchů v USA a jiných kapitalistických zemích, protože se udály v podmínkách hospodářského vzestupu, v podmínkách konzumní společnosti. Překvapením byla i celá řada převratů v afrických zemích, pro které, jak se zdálo, hlavní úkol — dosažení politické nezávislosti — byl již vyřešen. Leninská charakteristika současné epochy jako „poměrně mnohem bouřlivější, katastrofické, konfliktní“ je tedy použitelná všude.

V souvislosti s Leninovým hodnocením zvláštnosti revoluce v Rusku se na Západě i na Východě objevuje názor, že tradiční, alternativní charakteristika revolucí buď jako buržoazních anebo jako socialistických je nedostatečná a že je nutno vymezit dodatečné podstatné znaky. Lenin skutečně stále upozorňoval na existenci více než jedné revoluční třídy v Rusku (proletariát a rolnictvo), přičemž tuto revoluční „nestejnorodost“ považoval za přednost ve srovnání se „sociálně stejnorodými“ revolucemi. Základem tohoto závěru je známé Leninovo tvrzení o nemožnosti „čisté“ sociální revoluce.³⁶

Může se zdát, že v zemích s početní převahou dělnické třídy, kde existuje mnohem vyšší úroveň hospodářského rozvoje než v Rusku v r. 1917, budou zákonitě jen čistě proletářské revoluce. V praxi ovšem nejsilněji působící masová vystoupení ve vyspělých kapitalistických státech prá-

vě překvapují svou nestejnorodostí, pestrostí sociálních barev a odstínů. To nikterak neodporuje skutečnosti, že rozhodující silou současného vývoje je dělnická třída.

Zapojení různých skupin „maloburžoazie a zaostalých dělníků“ anebo, jak Lenin říkal, „desítek miliónů městské a vesnické chudiny, žijící v maloburžoazních existenčních podmínkách“³⁷ do revoluce považoval Lenin za nevyhnutelnou podmínku změny boje ve skutečně masový. Dnes tato myšlenka umožňuje správně a kladně hodnotit i živelná vystoupení městských — převážně černošských — „nižších vrstev“ v USA a studentské nepokoje v západní Evropě.

Leninská charakteristika revolucí nabádá k pozorné analýze procesů sociální diferenciace, k hledání zdrojů revolučních hnutí nejen v hlavním předělu, který rozděluje dvě základní třídy, ale i v jiných trhlínách, protínajících v různých směrech sociální strukturu kapitalistické společnosti. Současně je vzorem pro hlubokou sociologickou analýzu.

4.

Význam Leninova přínosu v oblasti sociologie se projevuje i v ostré kritice, které podrobil některé sociologické směry. Čteme-li pozorně Leninova díla, nemůžeme si nepovšimnout, že Lenin pozorně sledoval vlastní pojem „sociologie“ a někdy, ne bez skepse nebo ironie, dával toto slovo nebo jeho deriváty do uvozovek. Příčinou byla ta okolnost, že titul „sociologů“ si přivlastnili mnozí ideoví a političtí odpůrci marxismu, kteří vystupovali proti revolučnímu přetvoření sociálně ekonomických vztahů, anebo s programy, jež neměly objektivní základy.

Lenin zahájil svou tvůrčí činnost bojem proti „eticko-sociologické škole“ N. K. Michajlovského, jehož názory byly charakterizovány odtržením společenských hnutí, včetně revoluce, od stěžejních vztahů, což zbavovalo sociální analýzu vědeckosti a sociální činnost správné orientace. Později se terčem leninské polemiky staly — jak se Lenin ironicky vyjadřoval — „sociologické generalizace“³⁸ kadetských spisovatelů (mj. M. M. Kovalevského a J. S. Izgojeva), kteří vycházejíce z iluzorní všeobec-

³⁵ *Meždunarodnoje Sověščanje komunističeskich i rabočich partij. Dokumenty i materialy*, M., 1969, s. 286.

³⁶ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 22, s. 382.

³⁷ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 22, s. 383; sv. 8, s. 278.

nosti „lidské solidarity“, považovali revoluci za patologický jev. V *Materialismu a empiriokriticismu* byl nejedovatějšími poznámkami Lenina poctěn S. A. Suvorov, autor *Základů sociální filosofie*, který se pokusil, zřejmě v tradici Comtově a Spencervě, přenést fyzikální a biologické zákony na společenské procesy. V předvečer Října a po něm se hlavními nepřáteli bolševiků staly strany maloburžoazní demokracie. V tomto období, kdy se rozhodovalo o bytí či nebytí nové společnosti, vede Lenin ostrou polemiku proti maloburžoazním sociologům, kteří stavěli své závěry v dílčích otázkách svědčících, jak by se vyjádřili dnešní sociologové, o disfunkčnosti vývoje, proti změnám v celém společenském řádu Ruska,³⁹ které vzbuzovaly mnohem více naděje a byly mnohem významnější.

Lenin rozhodně zavrhoval metodu sociální alchymie, vlastní všem zmíněným směrům, tj. univerzální schémata, do nichž se vtěsňovala rozmanitá a protikladná historická skutečnost. V tomto směru je charakteristická Leninova kritika S. A. Suvorova. Lenin z jeho myšlenkových konstrukcí ihned vyčlenil od Macha a Avenaria vypůjčený a s marxismem neslučitelný nárok na objevení univerzálního zákona vývoje lidské společnosti — tak zvaného zákona „úspory sil“ — a charakterizoval ho jako bezobsažnou, bombastickou a prázdnou frázi.⁴⁰

Pro buržoazní teoretickou sociologii je typická obecnost, riskující až přechod v banalitu. To je velmi dobře patrné na populární „teorii sociální činnosti“ hlavního představitele amerických funkcionalistů Talcotta Parsonse. Podle Parsonse představují základní sociální vztahy, např. mezi dvěma jedinci, jakýsi obecný model celého sociálního systému.⁴¹ Poznámka Marxe, že politická ekonomie se ráda uchyluje k robinzonádám,⁴² by se dala parafrázovat takto: sociologové mají též rádi své robinzonády — malé skupiny, které často jednoduše redukuje na pár jedinců.

Pravda je v tom, že Parsonsova „vysoká teorie“, jak ji ironicky označil Wright Mills, při svých velkých nárocích velmi málo přispěla k výzkumu sociálních pro-

cesů obrovského rozmachu, které otrásají současným světem. Není divu, že dnes zcela úctyhodní buržoazní sociologové v USA a jiných zemích Západu pocítují nedostatečnost „vysoké teorie“ i nedostatky vědeckých bádání o makroproblémech společenského života. Pro svou abstraktní obecnost byla Parsonsova teorie v posledních letech kritizována i některými vědci nemarxisty (P. Crosser, A. Frank aj.). Tato kritika nutně vede k závěru o mimořádné aktuálnosti Leninových poznámek jak o všeobecném schématu Suvorova, tak o aspiracích některých sociologů na abstraktní a bezúčelnou „systematiku“.⁴³

Pro sociology, jejichž teoretické myšlenkové konstrukce vyvolaly Leninův protest, bylo charakteristické — v souladu s pozitivistickými zásadami — odmítnutí hodnotícího přístupu ve sféře vědeckého myšlení. Lenin však chápal vědeckost nejen jako popis, ale i jako sociální kritiku, nejen jako analýzu daného, ale i jako tvorbu budoucího. Není náhodné, že v *Materialismu a empiriokriticismu* kritizuje machisty právě v souvislosti s tím, že vytýkají Marxovi hodnotící přístup, který označují za „metafyziku“ a „romantiku“.⁴⁴

Leninovi tedy byla proti mysli taková sociologie, která ve snaze být „nad bojem“ oddělila sféru své vlastní činnosti od společenského hnutí, tj. od sociální kritiky. Taková sociologie, představovaná díly Spencera, Kovalevského a v současné době koncepcemi tzv. „scientismu“, považuje rovnováhu za normální stav, revoluci za porušení přirozeného průběhu vývoje a sociologa za nezúčastněného pozorovatele.

Tento typ sociologie se mohl v očích Lenina jen zkompromitovat a zpochybnit dokonce i svůj název, který pak zasluhoval jen ironických uvozovek.

Leninův samozřejmý protest vyvolalo též pojetí sociologie jako sociálního inženýrství existujícího řádu, které bylo vlastní sociologům-liberálům a maloburžoazním demokratům a z něhož se v dnešní době vytvořil celý směr sociologického empirismu, ba více než to — celá sféra kapitalistického spekulování, jehož výsledky jsou vyjádřeny pojmy jako je paternalismus, politika participace, „lidské vztahy“. V té-

³⁹ Viz například Leninovu kritiku sociologických prací Pitirima Sorokina, *Spisy* sv. 33, s. 233–235.

⁴⁰ Viz V. I. Lenin, *Spisy* sv. 14, s. 350–351.

⁴¹ Viz např. jeho programový článek *Hledisko autora, který uzavírá práci The Social Theories of Talcott Parsons*, Englewood Cliffs, 1961.

⁴² Viz K. Marx – B. Engels, *Kapitál* I, s. 94, SNPL Praha 1954.

⁴³ Viz V. I. Lenin, *Spisy* sv. 39, s. 53–54, 74–75, 372–373.

⁴⁴ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 14, s. 334–335, 339–340.

to souvislosti je třeba zdůraznit nesmiřitelnost k reformismu, který Lenin vždy pokládal za prostředek konzervace zaostálých poměrů.

Sociologové-empirici, praktičtí sociotechnici, právě tak jako teoretici vyhlásují hodnotovou neutralitu. Ale to, jak správně poznamenal levicový americký sociolog I. L. Horowitz, znamená „přijetí hodnot byznysu a lhostejnost k základním morálním otázkám“.⁴⁵ A skutečně, empirik a sociotechnik se proměňují v technokraty, kteří se zabývají zdokonalováním existujícího zřízení. A rovněž empirik, když se soustřeďuje na maximálně dokonalou analýzu mikroproblémů, odvrací se ustrašeně od makroproblémů právě tak, jako jeho kolega teoretik.

Lenin zdaleka nebyl zásadním odpůrcem sociálního inženýrství: je dobře známa jeho výzva využít v podmínkách socialistického řádu pro jeho racionalizaci všechno vědecké a pokrokové z koncepce F. U. Taylora, která se projevila jako nejvýraznější vzor vyhraněně třídního buržoazního sociálního inženýrství. Z leninských prací však vyplývá závěr o vzájemném vztahu sociální revoluce a sociálního inženýrství: druhé může být efektivní jen v tom případě, že vyrůstá z prvního.

5.

Leninovi oponenti z řad sociologů měli ještě jeden rys, který vyvolával jeho rozhodný protest. Gercen tomu ironicky říkal „ptačí jazyk“. – Šlo o oblíbenou hru s termíny, při níž quasivědecká forma skrývá banální obsah. Lenin, jak je známo, ve svém slohu vždy usiloval o jasnost a nesnášel strojenost. Není divu, že pojmový aparát, který se často stával samoučelným, nevzbuzoval jeho důvěru. V tomto ohledu jsou charakteristické Leninovy sarkastické poznámky o zmíněném již článku Suvorova. Lenin ironicky cituje: „Celkem vzato, produktivní síly lidí tvoří genetickou gradaci“, a pak, přidávaje výrazné slůvko „uf!“, pokračuje v citátu, v němž autor s vědeckou tváří vykládá

banality. Lenin to komentuje: „To není žádný výklad Marx, nýbrž je to zaneřádění marxismu neuvěřitelným nánosem frází“.⁴⁶

Mohlo by se zdát, že tyto poznámky měly jen dílčí význam, a že Suvorovův slovní bombast a surrealistický jazyk zůstaly jen historickou epizodou, která ve vývoji sociologie zapadla do minulosti. Bohužel tomu tak není. Vzniká dojem, že i dnes, podle příkladu Panurga, který platil kupci jen zvoněním mincí, někteří západní sociologové prohlašují zvonění slovy za něco konkrétního. Banálnosti se oblékají do pestrých hávů sociologické terminologie. Zdánlivě vědecké řeči vytvářejí iluzi vnitřního pohybu a obohacení myšlení, ačkoli ve skutečnosti jen zastírají stagnaci a slouží zachování konzervativních struktur.

V té či oné míře je to charakteristické dokonce pro „nejserióznější“ a všeobecně uznávané západní sociology, mezi jinými i pro Talcotta Parsonse. Pokud jde o „ptačí jazyk“, je Suvorov v porovnání s ním prostě poloanalfabet. Své programové práce napsal Parsons v takovém nepochopitelném přeučném slohu, že Wright Mills byl vyprovokován provést „překlad“ myšlenek Parsonse do srozumitelné angličtiny. V úvodu se Mills jasně vysmívá „vysoké teorii“. „Věc je v tom, že pochopit ji se nepodaří najednou: vzniká podezření, že ji vůbec není možno pochopit. To je ovšem ochranná přednost...“

„Pro ty, kteří si nečiní nárok na její pochopení, ale jimž se tato teorie líbí – a těch není málo – to je zázračný labyrint, půvabný právě proto, že se často potkává nádherná nepřítomnost smyslu.“ Když udělal „překlad“, umožňující mnohonásobnou redukci objemu originálu, a když současně vysvětlil nesrozumitelná místa, došel Mills k závěru, že přibližně polovina obsahu „vysoké teorie“ jsou pouhé fráze, 40 % je vypůjčeno z učebnic sociologie a jen 10 % může být – i když mlhavě – ideologicky použito.⁴⁷ Ale i zastánci Parsonsova funkcionalismu v podstatě uznávají, že hra s termíny přivedla k jejich in-

⁴⁵ Viz *The New Sociology. Essays in Social Science and Social Theory in Honor of C. Wright Mills*, New York, 1965, s. 8, 9.

⁴⁶ V. I. Lenin, *Spisy* sv. 14, s. 353.

⁴⁷ C. Wright Mills, *Sociological Imagination*, New York, 1969, s. 26, 27, 49.

⁴⁸ Známy americký sociolog funkcionalista R. K. Merton charakterizuje „terminologický zmatek“ takto: „Stejný termín se příliš často užívá pro označení různých pojmů a tentýž pojem se označuje různými termíny. Jasnost analýzy i adekvát-

nost komunikace se stávají obětí tohoto nerozváženého použití slov. Analýza trpí bezděčným posunem obsahového významu daného termínu, komunikace s jinými se narušuje, protože jeden a tentýž obsah se zatemňuje celou sérií různých termínů“ (R. K. Merton, *The Social Theory and Social Structure*, Glencoe, 1962, p. 20).

Ostatně i sám Parsons před nedávnem uznal, že v jeho pracích jsou „specifické a někdy neodůvodněné nesrozumitelnosti“ (*The Social Theories of Talcott Parsons*, p. 320).

flaci, která naprosto neusnadňuje vývoj vědy, nýbrž ho ztěžuje.⁴⁸

To ovšem neznamená popření důležitosti rozpracování sociologického pojmového aparátu, sociologické terminologie. Za poslední desetiletí v souvislosti se složitostí společenské struktury, s prohloubením jejího studia a s rozvojem poznání lidské osobnosti se jazykový instrumentář sociologie rozšířil a jeho základy získaly určitou stabilitu. Obsahuje na jedné straně takové termíny jako systém, struktura, formace, základna a nadstavba, společenská třída atd. a na druhé straně termíny jako orientace, sociální vrstva, formální a neformální skupiny atd. Pojmy první skupiny se používaly v klasické marxistické literatuře, a některé z nich byly poprvé použity právě zakladateli marxismu; pojmy druhé skupiny byly všeobecně zavedeny představiteli nemarxistických škol, a proto samy o sobě často vyvolávají u marxistů určitou nedůvěru.

A přece proces terminologického obohacování sociologie nutně musí být doprovázen jiným procesem — zpřesňováním významu základních pojmů a očištěním sociologie od slovních plev. Pokud se sociologie snaží osvojit si metody exaktních věd, což předpokládá jednoznačné přesné užívání termínů, potud je těžko odmítat názor, že přirozeným předpokladem sociologického pochopení klasických marxistických děl je předběžné vymezení a rozlišení významu,

v němž je ten nebo onen termín používán. Současně je ve stejné míře přirozený a nutný boj proti terminologickému běsnění, při kterém se buď provádí žonglérství se sociologickou terminologií, aby se udělal dojem na „outsidery“, anebo se autor oddává neodůvodněnému objektivně epigon-skému tvoření slov a nazývá to sociologií. V této souvislosti zasluhuje pozornost poznámka bývalého předsedy Mezinárodní sociologické asociace Jana Szczepańskiego, který nedávno vyslovil myšlenku, že je nutné, aby sociologové každé skupiny zemí, které tvoří sociální pospolitosti, vypracovali originální pojmový aparát odpovídající jejich sociální realitě, svůj „frame of reference“,⁴⁹ jinými slovy systém referenčních bodů v sociálních výzkumech.

Marxismus není ovšem sbírka předem daných odpovědí na veškeré současné či budoucí otázky. Je to především „příručka ke studiu“ (B. Engels).⁵⁰ Pro společenskou vědu, která prudce zvyšuje tempo svého rozvoje, jako sociologie, je neobyčejně důležité hluboce si osvojit velký tvůrčí odkaz klasiků marxismu a na tomto základě stále hlouběji a mnohostranněji zkoumat a analyzovat jevy, které nebyly dříve probádány. V této souvislosti jsou Leninovy práce nevyčerpatelným zdrojem pro pochopení současných a perspektivních sociálních procesů.

Přeložila Dana Dubinová

⁴⁸ Viz J. Szczepański, *Marksiſtskaja sociologija v mirovom sociologičeskom dvizenii*, *Voprosy filosofii*, No 6, 1969, s. 16–20).

⁵⁰ K. Marx – B. Engels, *Sočinenija*, T. 37, s. 371.